

ISSN 2409-1146

Міністерство освіти і науки України
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
Центр Сковородинознавства університету

ПЕРЕЯСЛАВСЬКІ СКОВОРОДИНІВСЬКІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць учасників Міжнародної конференції
«XXII Сковородинівські читання»

Випуск 10

Філологія

Філософія

Педагогіка

Музейна і краєзнавча Сковородіана

Переяслав – 2024

П 27 **Переяславські Сквородинівські студії:** зб. наук. праць, учасників Міжнародної конференції «XXII Сквородинівські читання». Переяслав (Київська обл.): 2024. – Вип. 10: Філологія. Філософія. Педагогіка. Музейна і краєзнавча Сквородіана – 276 с.

Свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ KB № 19733-9533P від 25.02.2013

Збірник наукових праць засновано в 2011 році.

Засновник – Університет Григорія Сквороди в Переяславі.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

В. В. Коцур, доктор історичних наук, професор.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ФІЛОЛОГІЯ:

О. М. Тютюнник, докторка філологічних наук, професорка;

В. О. Соболев, докторка філологічних наук, професорка Варшавського університету (Польща);

М. І. Навальна, докторка філологічних наук, професорка;

Б. С. Криса, докторка філологічних наук, професорка;

К. В. Богатирьова, кандидатка філологічних наук, доцентка (відповідальна секретарка).

ФІЛОСОФІЯ:

Л. В. Губерський, доктор філософських наук, професор, академік НАН України, НАПН України;

А. М. Сроменко, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;

М. В. Кашуба, докторка філософських наук, професорка;

М. М. Кисельов, доктор філософських наук, професор;

В. П. Кінцанс, доктор філософських наук, професор Латвійського університету (Латвія);

Н. Ф. Юхименко, кандидатка філософських наук, доцентка (відповідальна секретарка).

ПЕДАГОГІКА:

Рудите Андерсоне, докторка педагогічних наук, професорка Латвійського університету (Латвія);

І. І. Доброскок, докторка педагогічних наук, професорка;

А. Л. Ситченко, доктор педагогічних наук, професор;

О. І. Шапран, докторка педагогічних наук, професорка;

Г. Л. Токмань, докторка педагогічних наук, професорка (відповідальна секретарка).

МУЗЕЙНА І КРАЄЗНАВЧА СКВОРОДИАНА:

О. Г. Ярошенко, докторка педагогічних наук, професорка, академік НАН України, НАПН України;

О. В. Колибенко, кандидат історичних наук, професор;

О. М. Лукашевич, кандидат історичних наук, доцент;

А. О. Іваненко, кандидат історичних наук, доцент;

С. М. Кикоть, кандидат історичних наук (відповідальний секретар).

*Рекомендовано Вченою радою Університету Григорія Сквороди в Переяславі
(протокол № 2 від 26 вересня 2024 року)*

До збірника ввійшли статті зі Сквородознавства, авторами яких є учасники Міжнародної конференції «XXII Сквородинівські читання».

Для науковців, аспірантів, здобувачів, вчителів.

4. Ушкалов Л. В. Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сквороди. Харків : Дух і літера, 2017. 368 с.
5. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ : Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. 230 с.

УДК 165.173:821.161.2'04.09 Скворода

Ганна Савонова

*доктор філософських наук, доцент кафедри
українознавства, культури та
документознавства Національного
університету «Полтавська політехніка
ім. Юрія Кондратюка»
Україна, Полтава*

СТОЇСТИЧНІ ІДЕЇ У ТВОРЧОСТІ Г. СКВОРОДИ

Український філософ Г. Скворода не став засновником якоїсь філософської школи, і його світогляду був характерний певний еkleктизм тих учень з якими він знайомився як у період навчання, так і у період викладання, а також власний життєвий досвід, і в принципі наявність можливості розмірковувати. Тож зрозуміло, що його філософські погляди у чомусь були близькі античним філософам, у чомусь середньовічним схоластам і раціоналістам Нового часу, але також його філософські погляди були виключно його, невіддільною частиною свідомості та світогляду.

Щодо світогляду Г. Сквороди, то варто розуміти, що при всій його популярності в сучасному світі (передусім як національного філософа України) і при всій його самобутності Г. Скворода також залишається продуктом свого часу, а тому, щоб зрозуміти його філософію варто не підтягувати його до сьогодення, а навпаки, зайти до нього в гості.

Досліджуючи творчість Г. Сквороди чи знайомлячи з «Байками Харківськими» школярів важливо навідатися до самого філософа. І мова тут не про шкільні екскурсії до Меморіального музею Г. С. Сквороди Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (а відвідати Національно-літературний музей у Харківській області, знищений 6 травня 2024 року в наслідок російської агресії взагалі є неможливим), і не про відвідування скульптурних пам'яток на честь філософа, чи перегляд фільму Юрія Зморевича «І світ мене не впіймав» чи ще щось подібне. Мова про занурення в історичні часи, коли філософу-людині довелося творити, довелося міркувати, реагувати на навколишнє середовище.

Школярі зростають з уявленням про Г. Сквороду, як про філософа-мандрівника, і хоча навряд вони порівнюють його з безхатьками сьогодення, які збирають пластик і картон, але можуть уявляти його таким собі Іллею Царенко чи Сергієм Гордієнко XVIII століття, з тією різницею, що Г. Скворода замість блогу на YouTube записував свої враження та думки у вигляді байок. Хоча філософа можна було б також порівнювати з письменниками-мандрівниками Е. Хемінгуем, Дж. Лондоном чи М. Гоголем, який теж не любив засиджуватися на одному місці. Водночас варто було з розібратися з причинами мандрування філософа – чи це був такий засіб життя чи лише період (ну а хто не мріяв про мандри особливо у теплу пору року при наявності сил, часу та фінансових можливостей), чи це була певна необхідність (скільки разів Г. Скворода вступав у конфлікти, втрачав роботу). Про все це можна і варто розмірковувати перед тим, як почати дослідження філософії Г. Сквороди.

І все-таки варто уникати уявлення про Г. Сквороду, як про такого хлопака, який в подраній світі та босоніж крокував від міста до міста у пошуках тимчасового прихистку та заробітку. Навіть по тим згадкам про філософа стає

зрозумілим, що із загального натовпу він виділявся не одягом і зачіскою, а розумом і кмітливістю, адже отримував непоодинокі пропозиції не лише по службі в закладах освіти чи навчання, як би зараз сказали «на дому», але й пропозиції кар'єрного зростання при дворі чи на церковній службі. А це вже означає, що популярність Г. Сковорода здобув за життя, що досягається далеко не кожним філософом.

Григорій Сковорода був продуктом свого часу, і тому не варто його філософію насильно підтягувати під реалії Новітнього часу. Також його не можна назвати світовим філософом, а радше – національним, адже його філософію переважно досліджують українські вчені, а з його художньою творчістю знайомляться учні в межах української освітньої програми з літератури. Тож можна сказати, що популярність філософії Г. Сковорода хоча і значна, але національно-обмежена (але не територіально, враховуючи кількість українців, які проживають за межами України, і які популяризують українську культуру. Тут можна згадати і твір Ж. Бату «Коко 2:0», де Г. Сковорода, перенесений у сучасний Нью-Йорк чудово дає собі раду). Відразу хочеться зазначити, що національна, а не світова популярність не є закидом щодо якості філософських творів Г. Сковорода, як і будь-яких інших національних культурних діячів, це радше констатація історико-філософської ситуації, яка склалась у світі, і яка була пов'язана з цілою низькою економічних, політичних, соціально-духовних факторів розвитку культур і цивілізацій, і які зараз не є метою нашого дослідження.

І все-таки для розуміння творчості та життєвого шляху Г. Сковорода варто зрозуміти панівний світогляд XVIII століття. Адже як зазначив М. Попович: «Весь тягар традицій, уся складна тканина соціальних зв'язків, уся духовна культура мов у краплі води віддзеркалюються у ставленні людини до себе, до своєї та до чужої спільнот. Тут визначаються межі свободи і незалежності Я, критичності та некритичності особи щодо

пануючих в її середовищі норм і уявлень. Страх здатен розчавити будь-яку внутрішню свободу; в «культурі сорому» внутрішньої свободи менше, ніж в «культурі вини». Зрозумівши, як у даній спільноті структуровані особистість і пануючі норми, ми можемо зрозуміти інші особливості її економічної, політичної, духовної культури» (Попович). М. Попович ставить проблему про необхідність розуміння до якої культури відноситься сам Г. Сковорода, вважаючи, що на території України з часів бароко сформувалися дві культури – «культура сорому», до якої дослідник відносить українських селян, і «культура вини», представники якої – вихідці з козацьких родин. Вихідцем з козацької родини був і Г. Сковорода, тож його можна було б віднести до представників «культури вини». «З певністю можна твердити, що Григорій Сковорода належав до того соціального середовища, яке відзначалося схильністю і здатністю до самостійного влаштування своєї долі, до індивідуальних рішень і відповідальності перед власним сумлінням. Всякому городу нрав и права; Всяка имеет свой ум голова, – ці рядки належать людині, яка справді думала, що кожен самостійно вибирає свою долю. І, можливо, саме тому йому так важливо було розуміти, чого ж власне в цьому виборі вимагає від людини її сумління» (Попович).

Отже, від свого первинного батьківського оточення Г. Сковорода виносить перші переконання, що кожна людина несе відповідальність за себе перед самим собою в першу чергу, а тому першочерговим завданням кожної людини є пізнання самого себе. «Наркісів образ благовістить це: «Пізнай себе!» Нібито сказав: чи хочеш бути задоволений собою і залюбитися в самого себе? Тоді пізнай себе! Поспитуй себе міцно. Атож! Як це можна залюбитися в невідоме? Не горить сіно, не захоплене вогнем. Не любить серце, не бачачи краси. Видно, що Любов є Софіїна дочка» (Сковорода Г. Наркіс).

Водночас батьківське оточення – це не єдине середовище, де формувалися погляди Г. Сквороди. Він потрапляє в студентсько-професорське середовище Києво-Могилянської Академії, а також отримує можливість побувати закордонні. Мандрування територіями сучасної України також збільшувало середовище комунікації філософа, але водночас такий спосіб життя дозволяв йому не з ким особливо не зближуватися, не формувати тісних зв'язків з іншими людьми. Фактично це вже є одним із показників дотримання практик стоїцизму: можливість бачити все на відстані та об'єктивно. Водночас такий стиль життя Г. Сквороди є показником його високого рівня інтелекту, потребою у відмежуванні від людей заради самозаглиблення. Вчителювання вимагає від людини активної комунікації, а філософствування та написання творів – усамітнення, тож не дивно, що Г. Сквороді, заради того, щоб поєднати ці протилежні задачі в своєму житті було необхідно часто змінювати своє середовище. І можливо, що часом він відчував потребу в людях, але також швидко втомлювався від комунікації. Тож не дивно, що на своїх сучасників він справляв враження людини, як Своєї (носія самобутніх знань українського народу), так і Іншої (носія загальнолюдських знань). Щодо нерозуміння Г. Сквороди через його дуальність «свій-інший» В. Подрига, наводив такі спогади І. Верти про Г. Сквороду: «Іван Вернет, хоч і намагався вписати мислителя в контекст світових філософів, зазначаючи, що не варто порівнювати його з Руссо, «справедливіше Скворода займає місце між Діогеном і Кратесом; він своїми вчинками і норовом міг би грати в Греції чудову роль за часів синопського дивака» [...], проте глумиться над ним, уважаючи химерним» (Подрига, 2013: 64). І навіть, якщо враховувати особисті образи І. Вернта на Г. Сквороду визначення, що він радше є людиною минулого, ніж сьогодення демонструє нам складність сприйняття Г. Сквороди як людини і філософа його сучасниками, адже фактично жоден з них не знав його

глибинно і додавав від себе якісь характеристики, щоб створити цілісний образ, який можна було точно класифікувати та систематизувати.

Саме в неможливості «світом ввіймати» філософа і проявлялась його унікальність. Г. Сковорода був не лише представником своєї історичної доби, він був також представником філософії в її розвитку від Античності до Нового часу. Г. Сковорода об'єднував у своїй філософії найкращі результати людської думки за багато століть і впроваджував їх в практику. Фактично Г. Сковорода був і філософом-теоретиком і філософом-практиком. Можливо саме це і дивувало його сучасників і викликало бажання «спіймати» філософа в найкращих традиціях фарисеїв часів Ісуса Христа, спокусити посадами та матеріальними зисками, приручити як дивного птаха.

Для нас цікавим є пошук відповіді на питання: «Що допомогло філософу обійти спокуси та залишитися невпійманим, готовим співати чудові пісні в небі, а не в золотій клітці?».

Перше, що спадає на думку як раз переконання. Перше стоїтичне переконання Г. Сковороди, яке перегукується з філософією Сенеки та Марка Аврелія це переконання в тому, що людина повинна бути вільною та самостійно шукати своє місце в житті. «Мова моя тоді спокійніша, коли кожна людина не лише добра, але і споріднену собі всіма сторонами знаходить роботу. Се і є бути щасливим, пізнати себе чи свою природу, взятися за своє споріднене діло і бути з ним у злагоді з загальною потребою. Така потреба – се благодійство і послуга. Не дивно, що в стародавніх римлян як потреба, так і благодійство означалося словом *officium*, тобто моральний обов'язок» (Сковорода, Розмова...).

Ще з шкільних часів відкриваємо для себе сквородинське переконання про призначення людини знайти свою спорідненість з працею, яке ґрунтується на самопізнанні

та свободі. Але у шкільні часи ми ще не знайомимося з творами стоїків, тож провести паралелі тоді є ще не можливим.

Творчий та життєвий шлях українського філософа розкривається по-іншому, коли виникає можливість порівняти дух його філософії з духом філософії римських стоїків. І хіба не до вільних людей звертається Марк Аврелій у своїх міркуваннях «Наодинці з собою», або Сенека, коли пише «Моральні листи до Луцілія». Лише вільна людина готова почути мудрість стоїчної школи та дотримуватися її в своєму житті, тож не має сенсу повчати тих, хто не готовий слухати: «Не давайте святині псам і не кидайте перлів (бісеру) ваших перед свиньми, щоб вони не потоптали їх ногами своїми і, повернувшись, не розтерзали вас» (Матв., 7,6).

І Г. Скворода також зазначає, що:

*Всякому місту – звичай і права,
Всяка тримає свій ум голова;
Всякому серцю – любов і тепло,
Всякеє горло свій смак віднайшло.
Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.*

(Скворода, Всякому місту звичай і права).

Необхідно спокійно ставитися до того, що у кожної людини свої цінності та погляди на життя, і важливо зосередитися на власному світосприйнятті, ніж нервувати через те, що воно може не співпадати з іншими. Для Г. Сквороди важливим є «Як з ясным розумом вмерти мені». При цьому сама смерть є другорядною, і так, як вона є неспростовною, то важливим є розум. Залишитися при своєму глузді означає не лише збереження гострого розуму і у похилому віці, але також вміння не піддаватися переконанням інших людських позицій, якщо вони протистоять твоїм відчуттям. У цьому випадку відчуття та переконання є цілісними, але якщо людина, чи хтось інший «вб'є між ними

клин», то людина втратить свою цілісність і почне піддаватися переконанням інших. І саме це не дозволяє зробити Г. Сковорода з собою, коли відмовляється від різних звабливих пропозицій, що мають на меті поневолення.

Отже, переконання, яке базується на власних знаннях і цінностях є важливою цитаделлю перед спробами нав'язати філософу не властивий йому світогляд. Водночас ми ще раз нагадаємо, що переконання зростають з процесу самопізнання та удобрюються свободою.

І все-таки свобода – це не самотність, а діалог з вільними. Самі твори Г. Сковорода націлені не в середину себе, а на зовні. Вони є заклик до інших людей. І в цьому проявляється не лише антична філософія, але й християнське віровчення. Г. Сковороді дійсно вдається об'єднати практики античної філософії з християнським віровченням, і при цьому не перетнути межу в жоден бік. Він не стає ні спадкоємцем античної філософії, ні релігійним філософом. Підтвердженням цього як раз і є загострення відносин як з представниками світської освіти, так і з духовенством.

І тут варто наголосити на тому, що досліджуючи стоїстичні ідеї у творчості Г. Сковорода ми не намагаємося загнати його в якісь рамки, так би вмовити – «впіймати», дослідити його тексти та знайти дотичність з творами філософів-стоїків. Та і у цьому немає потреби.

Стоїстичні ідеї у його творчості та житті радше один з незначних елементів, який допомагає зрозуміти цілісність цієї особистості: вміння відокремлювати важливе від несуттєвого, як у філософії, так і в життєвих ситуаціях, вміння обходитися малим і бути вдячним за це світу, але також і вміння насолоджувати життям, певна аполітичність і відчуженість від суспільства та одночасно звернення до того, хто готовий дослухатися та обговорювати (врешті-решт діалоги передбачають активність двох сторін, а не менторський тон вчителя), спокійне ставлення до різних життєвих негараздів і до смерті.

Отже, Г. Скворода – був дійсно унікальною людиною та філософом. Для українського народу він і в його часи і зараз є світочом мудрості та втіхи.

Список використаних джерел

1. Подрига В. Образ Григорія Сквороди у спогадах його сучасників. *Філологічні науки*. 2013. № 14. С. 60–66.
2. Попович, М. В. Григорій Скворода на тлі філософсько-релігійних рухів своєї доби. URL: <http://surl.li/ygsfst> (дата звернення: 31.08.2024).
3. Скворода Г. Всякому місту звичай і права... URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=273> (дата звернення: 09.09.2024).
4. Скворода Г. Наркис. Розмова про те: Пізнай себе. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13295> (дата звернення: 31.08.2024).
5. Скворода Г. Розмова, звана Алфавіт, чи Буквар світу. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=278> (дата звернення: 31.08.2024).

УДК 17.022.1:821.161.2'04.09 Скворода

Юлія Соколюк

*молодший науковий співробітник відділу
історії української літератури Інституту
літератури НАНУ ім. Т.Г. Шевченка
Україна, Київ*

НАЙВИЩІ ЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ В БАЧЕННІ ГРИГОРІЯ СКВОРОДИ

Протягом століть людство оперує одними і тими ж моральними категоріями: в чому сенс людського існування, що таке щастя, свобода, правда, дружба. Усі ці моральні стандарти є предметом вивчення етики. Розуміння свого призначення в світі впливає на поведінку і свідомість людини, формує її як особистість. Григорій Скворода є, безумовно, непересічною особистістю і його філософські і етичні погляди

ЗМІСТ

Юхименко Наталія. Ювілейні Сквородинівські читання: 40 років розвитку і популяризації сквородіани (передмова)	3
---	----------

ФІЛОЛОГІЯ

Авксентьєва Галина. Жанрова палітра сквородіяни Дмитра Шупти	8
---	----------

Меркулов Максим. «Радість і смуток як два полюси духу у творах Іоана Величковського, Климентія Зіновієва та Григорія Сквороди»	18
--	-----------

Тарнашинська Людмила. «Театр життя» як форма «переживання історії»: сквородинівська антитетичність в контексті опозиційності українських шістдесятників	31
--	-----------

Федорак Назар. Біографічне сквородинознавство Сергія Єфремова в контексті публікацій «Записок НТШ» кінця XIX початку XX ст.	43
---	-----------

ФІЛОСОФІЯ

Блохин Дарина. Г. Скворода – образ української релігійної людини	53
---	-----------

Братасюк Марія. Ідея «спорідненого життя» Григорія Сквороди в контексті сучасних українських реалій	70
---	-----------

Василькевич Ярослава, Кікінежді Оксана. Творча спадщина Григорія Сквороди в контексті сучасної психології	81
---	-----------

Кашуба Марія, Грибкова Юлія. Поняття Бога у творах Григорія Сквороди в контексті гностичних пошуків Божества	90
--	-----------

Кравченко Олена. Дуалізм видимого і невидимого в антропологічній системі Григорія Сквороди	101
--	------------

Левченко Наталія. Бінарна сутність людини у філософії самопізнання Григорія Сквороди	108
--	------------

Піркл Дмитро. Богогласник 1790-1791 років і Григорій Скворода	117
--	------------

Рик Микола. Соціально-філософські концепти Г. Сквороди у контексті розвитку українського суспільства	121
Савонова Ганна. Стоїтичні ідеї у творчості Г. Сквороди	126
Соколюк Юлія. Найвищі людські цінності в баченні Григорія Сквороди	134
Столярова Анна. Про спокій душі в житті й творчості Григорія Сквороди	146
Харченко Лариса. Григорій Скворода та істинне щастя в контексті теорії самопізнання	154
Хома Іван. Місце філософії серця у філософсько-просвітницькій спадщині Григорія Сквороди	162
Цимбал Тетяна. «Збери всередині себе свої думки»: алгоритми творчості Григорія Сквороди	168

ПЕДАГОГІКА

Гребенюк Наталія. Вплив філософії Григорія Сквороди на особливості професійної свідомості співака	178
Навальна Марина. Українські електронні ресурси про ювілейну дату Григорія Сквороди	188
Петровський Володимир, Петровська Світлана. Музичний світ Григорія Сквороди та його вплив на філософську спадщину українського генія	197
Руденко Юлія, Різник Людмила. Співпраця Київського кооперативного інституту бізнесу і права та Коврайського навчально-виховного комплексу імені Г.С. Сквороди у проведенні Всеукраїнських Сквородинських навчань «Пізнай себе»	211

МУЗЕЙНА І КРАЄЗНАВЧА СКВОРОДИАНА

Булда Микола. Філософа-вчителя від «Чорної кістки» ми сьогодні піднімаємо на постамент. Відзначення 200-річного ювілею Г. С. Сквороди на батьківщині	221
---	------------